

এখন দেশৰ জনসাধাৰণৰ জীৱন-ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। ইয়াৰ সহায়ত এখন দেশৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনক দেশখনৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ পৰিমাণেৰে হৰণ কৰিলে জনমূৰি মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন পোৱা যায়। অৰ্থাৎ

$$\text{Per capita GDP} = \frac{\text{জনমূৰি মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন}}{\text{মুঠ জনসংখ্যাৰ পৰিমাণ}} = \frac{\text{Gross Domestic Product}}{\text{Total population}}$$

অৰ্থাৎ জনমূৰি মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ লগত প্ৰত্যক্ষভাৱে জড়িত আৰু মুঠ জনসংখ্যাৰ লগত পৰোক্ষভাৱে জড়িত। মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ বৃদ্ধি হাৰতকৈ জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধি হাৰ অধিক হ'লে জনমূৰি মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন হ্রাস পায়; অন্যথা ই বৃদ্ধি পাব।

1.9. নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (Nominal Gross Domestic Product and Real Gross Domestic Product) :

কোনো এটা বছৰৰ নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন হ'ল বিবেচিত বছৰৰ বা চলিত বছৰৰ বজাৰ দৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গণনা কৰা মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন। অৰ্থাৎ কোনো এখন দেশৰ ভৌগোলিক চাৰিসীমাৰ ভিতৰত কোনো এটা বছৰত উৎপাদিত সকলো চূড়ান্ত দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণক সেই বছৰৰ বজাৰ দৰেৰে পূৰণ কৰিলে চলিত দৰত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (GDP at current price) বা নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন পোৱা যায়। নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন দুটা কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হয় :-

1. দ্ৰব্য সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণৰ পৰিবৰ্তন,
2. দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ বজাৰ দৰৰ পৰিবৰ্তন।

দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি নোহোৱাকৈ কেৱল বজাৰ দৰৰ বৃদ্ধি হ'লেই নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বৃদ্ধি হ'ব পাৰে। সেয়েহে নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পৰিমাপৰ ভিত্তিত এখন অৰ্থনীতিৰ প্ৰকৃত উৎপাদনৰ বিষয়ে জানিব পৰা নাযায়।

কোনো এটা ভিত্তি বছৰৰ বজাৰ দৰৰ ভিত্তিত গণনা কৰা মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনক প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (Real GDP) বোলা হয়। কোনো এখন দেশৰ কোনো এটা বছৰত উৎপাদিত সকলো চূড়ান্ত দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণক এটা পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত ভিত্তিবৰ্ষৰ বজাৰ দৰেৰে পূৰণ কৰিলে প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বা স্থিৰ দৰত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (GDP at constant price) পোৱা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি যদি 2018 চনৰ ভাৰতৰ প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন নিৰ্ণয় কৰিব বিচাৰোঁ আৰু তাৰ বাবে 2010 চনক ভিত্তিবৰ্ষ বুলি ধৰোঁ, তেন্তে 2018 চনত ভাৰতত উৎপাদিত

সকলো দ্ৰব্য সা-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণক 2010 চনৰ বজাৰ দৰেৰে পূৰণ কৰিব লাগিব।

অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণত প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ ধাৰণাই বিশেষ তাৎপৰ্য্য বহন কৰিছে। ইয়াৰ সহায়ত এখন অৰ্থনীতিৰ প্ৰকৃত উৎপাদনৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি। কাৰণ প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন কেৱল দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তনৰ দ্বাৰাহে প্ৰভাৱিত হয়। দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণৰ হ্রাস-বৃদ্ধি হ'লেহে প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ হ্রাস-বৃদ্ধি হয়।

1.9.1 নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বনাম প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (Nominal GDP Vs Real GDP) :

নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট বছৰৰ বজাৰ দৰৰ ভিত্তিত নিৰ্ণয় কৰা হয়। ই দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণ আৰু বজাৰ দৰ দুয়োটাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। সেয়েহে ইয়াৰ সহায়ত এখন দেশৰ অৰ্থনীতিৰ প্ৰকৃত উৎপাদনৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰিব নোৱাৰি। নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত মুদ্রাস্ফীতি বা অবস্ফীতিৰ বিষয়ে বিবেচনা কৰা নহয়।

আনহাতে প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন ভিত্তিত বছৰৰ বজাৰ দৰৰ ভিত্তিত নিৰ্ণয় কৰা হয়। দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন হ'লেহে প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পৰিৱৰ্তন ঘটে। ইয়াক মুদ্রাস্ফীতি অভিযোজিত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (Inflation adjusted GDP) বুলিও কোৱা হয়। অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণত প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছে। কাৰণ ইয়াৰ সহায়ত এখন দেশৰ অৰ্থনীতিৰ প্ৰকৃত উৎপাদনৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়।

এটা উদাহৰণৰ সহায়ত নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পাৰ্থক্য বিশ্লেষণ কৰিব পাৰি। ধৰাহ'ল এখন অৰ্থনীতিত মাত্ৰ এবিধ দ্ৰব্য উৎপাদন হয়-আপেল। এতিয়া নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন নিৰ্ণয়ৰ বাবে দুটা বছৰ যেনে - 2000-01 আৰু 2010-11 বিবেচনা কৰা হ'ল। 2000-01 চন আৰু 2010-11 চনক ক্ৰমে ভিত্তিত বছৰ আৰু চলিত বছৰ বুলি ধৰা হ'ল। গতিকে 2000-01 চনৰ আপেলৰ দৰ আৰু পৰিমাণক ক্ৰমে P_0 আৰু Q_0 আৰু 2010-11 চনৰ আপেলৰ দৰ আৰু পৰিমাণক ক্ৰমে P_1 আৰু Q_1 হিচাপে ধৰি তলৰ তালিকাখন প্ৰস্তুত কৰিব পাৰি -

বছৰ	আপেলৰ দৰ (price of apple)	আপেলৰ পৰিমাণ (qnty. of apple) (হাজাৰত)
2000-01	200 (P_0)	100 (Q_0)
2010-11	300 (P_1)	200 (Q_1)

এতিয়া নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন তলত দিয়াৰ দৰে নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি -

$$\begin{aligned}
 \text{নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন} &= P_1 \times Q_1 & \text{প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন} &= P_0 \times Q_1 \\
 &= 300 \times 200 & &= 200 \times 200 \\
 &= 6000 & &= 4000
 \end{aligned}$$

গতিকে দেখা গ'ল যে মুদ্রাস্ফীতিৰ ফলত জীৱন নিৰ্বাহৰ ব্যয় অধিক হোৱাৰ স্বত্বেও নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ মান প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ মানতকৈ অধিক হৈছে। সেয়েহে নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনতকৈ প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা

উৎপাদনেহে এখন অর্থনীতিৰ প্ৰকৃত ছবি দাঙি ধৰিব পাৰে।

1.10. দৰ সূচকাংক (Price Indexes) :

এখন অর্থনীতিৰ সাধাৰণ দৰস্তৰৰ পৰিমাণৰ অধিকতৰ বৃদ্ধি মূদ্রাস্ফীতি বুলি কোৱা হয়। যিটো হাৰত দৰস্তৰ বৃদ্ধি হয় সেই হাৰক মূদ্রাস্ফীতিৰ হাৰ (inflation rate) বোলা হয়।

সমষ্টিগত অর্থনীতিসকলে দেশ এখনৰ দৰস্তৰৰ পৰিবৰ্তন পৰিমাণ কৰিবৰ বাবে দুই প্ৰকাৰৰ প্ৰধান দৰ সূচকাংকৰ ব্যৱহাৰ কৰে। সেয়া হ'ল - মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক আৰু উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক। তলত এই দুই প্ৰকাৰৰ সূচকাংকৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল -

i) মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক (Gross Domestic Product Deflator বা চমুকৈ GDP Deflator)

মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক হৈছে মূদ্রাস্ফীতিৰ এক বিস্তাৰিত বা ব্যাপক পৰিমাপক (comprehensive measure)। নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ অনুপাতক 100 ৰে পৰিমাণ কৰিলে মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক (GDP deflator) পোৱা যায়। অৰ্থাৎ

$$\text{মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক} = \frac{\text{নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন}}{\text{প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন}}$$

$$\text{GDP Deflator} = \frac{\text{Nominal GDP}}{\text{Real GDP}}$$

উদাহৰণস্বৰূপে ধৰা হ'ল কোনো এটা বছৰৰ নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন হ'ল 1,00,000 কোটি টকা আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন হ'ল 45,000 কোটি টকা, তেন্তে মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক হ'ব :-

$$\begin{aligned} \text{মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক} &= \frac{1,00,000}{45,000} \times 100 \\ &= 2.2222 \times 100 \\ &= 222.22 \end{aligned}$$

উল্লেখযোগ্য যে, কোনো এটা ভিত্তিবৰ্ষৰ ক্ষেত্ৰত নামমাত্ৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু প্ৰকৃত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সমান হয়। সেয়েহে ভিত্তিবৰ্ষৰ ক্ষেত্ৰত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচকৰ মান সদায় 100 হয়। যিহেতু মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক এখন অর্থনীতিত উৎপাদিত সকলো দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু পৰিমাণৰ গণনাৰ লগত জড়িত, সেয়েহে ইয়াক মূদ্রাস্ফীতিৰ এক ব্যাপক পৰিমাপক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

ii) উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক (consumers' price index) :

এখন দেশৰ অর্থনীতিৰ দৰস্তৰৰ পৰিবৰ্তন নিৰ্ণয়ৰ অন্য এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিমাপক হ'ল উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক। উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংকৰ সহায়ত এজন ব্যক্তি বা এটা পৰিয়াল বা এখন ঘৰে (household) উপভোগ কৰা অৰ্থাৎ কৰা দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ দৰৰ পৰিবৰ্তনৰ পৰিমাণ কৰা হয়। ইয়াত উপভোক্তাসকলে ক্ৰয় কৰা দ্ৰব্য-সামগ্ৰী

আৰু সেৱাৰ আপেক্ষিক গুৰুত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাৰ আৰোপ কৰা হয়। এই সূচকাংক সাধাৰণতে শতাংশত (percentage) প্ৰকাশ কৰা হয়। ইয়াক জীৱন নিৰ্বাহৰ ব্যয় সূচকাংক (cost of living index) বুলিও কোৱা হয়।

উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক নিৰ্ণয়ৰ বাবে দুটা বছৰ বিবেচনা কৰা হয়- ভিত্তি বছৰ (Base year) আৰু চলিত বছৰ (current year)। প্ৰথমতে, ভিত্তি বছৰত কোনো এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ দ্ৰব্য-সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিবলৈ কৰা ব্যয়ৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰি তাৰ পিছত সেই একে পৰিমাণৰ দ্ৰব্য-সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিবলৈ চলিত বছৰত কৰা ব্যয়ৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰিব লাগে। এতিয়া চলিত বছৰত কৰা ব্যয়ৰ মুঠ পৰিমাণক ভিত্তি বছৰত কৰা ব্যয়ৰ মুঠ পৰিমাণেৰে হৰণ কৰি তাক 100 ৰে পূৰণ কৰিলে উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক পোৱা যাব।

এটা উদাহৰণৰ সহায়ত উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক ব্যাখ্যা কৰা যাওঁক। ধৰাহ'ল এখন অৰ্থনীতিত মাত্ৰ দুটা দ্ৰব্য উৎপাদন কৰা হয়- ধান আৰু কাপোৰ। এজন ব্যক্তিয়ে এটা বছৰত 1 কুইণ্টল চাউল আৰু 10 যোৰ কাপোৰ ক্ৰয় কৰে। এতিয়া ধৰাহ'ল 2010 চনত প্ৰতিকেজি চাউলৰ দাম আছিল 20 টকা আৰু প্ৰতিযোৰ কাপোৰৰ দাম আছিল 500 টকা। গতিকে ব্যক্তিজনে 2010 চনত কৰা ব্যয়ৰ পৰিমাণ হ'ব এনে ধৰণৰ :

$$\begin{array}{l} \text{চাউলৰ ক্ষেত্ৰত} \quad : 100 \times 20 = 2000 \text{ টকা} \\ \text{কাপোৰৰ ক্ষেত্ৰত} \quad : 10 \times 500 = 5000 \text{ টকা} \\ \hline \text{মুঠ ব্যয়ৰ পৰিমাণ} \quad : \quad = 7000 \text{ টকা} \end{array}$$

এতিয়া 2018 চনত চাউল আৰু কাপোৰৰ দৰ বৃদ্ধি পাই যথাক্ৰমে 25 টকা আৰু 600 টকা হ'লে ব্যক্তিজনে সেই একে পৰিমাণৰ দ্ৰব্য-সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিবলৈ কৰা ব্যয়ৰ পৰিমাণ হ'ব এনেধৰণৰ :

$$\begin{array}{l} \text{চাউলৰ ক্ষেত্ৰত} \quad : 100 \times 25 = 2500 \text{ টকা} \\ \text{কাপোৰৰ ক্ষেত্ৰত} \quad : 10 \times 600 = 6000 \text{ টকা} \\ \hline \text{মুঠ ব্যয়ৰ পৰিমাণ} \quad : \quad = 8500 \text{ টকা} \end{array}$$

গতিকে উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক তলত দিয়াৰ ধৰণে নিৰ্ণয় কৰিব পৰা যাব -

$$\begin{aligned} \text{উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক} &= \frac{8500}{7000} \times 100 \\ &= 121.43 \text{ (প্ৰায়)} \end{aligned}$$

অৰ্থাৎ ভিত্তি বছৰতকৈ চলিত বছৰত ব্যক্তিজনে দ্ৰব্য-সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ ওপৰত কৰা ব্যয়ৰ পৰিমাণ প্ৰায় 21.43 টকা বৃদ্ধি পালে।

10.1. উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক বনাম মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক (Consumers' Price Index Vs GDP Deflator) :

উপভোক্তাৰ দৰ সূচকাংক আৰু মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সংকোচক হ'ল দৰস্তৰৰ পৰিৱৰ্তন বা মুদ্ৰাস্ফীতি নিৰ্ণয়ৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিমাণক। ভিত্তি বছৰৰ ক্ষেত্ৰত দুয়োটা সূচকাংকৰ মান 100 ৰ সমান হয়। কিন্তু দুয়োটা সূচকাংকই